HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RIYATIDA EPITETLARNING LINGVOPOETIK IMKONIYATLARI

Rizayeva Umeda O'ktam qizi
magistrant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya: Ushbu tezisda O'zbekiston xalq shoirasi, betakror iste'dod sohibasi Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida qo'llangan epitetlar ularning o'ziga xos xususiyatlari tahlil etilgan. Tadqiqot davomida shoira she'rlarining badiiy pishiqligini ta'minlashda epitetlarning o'ziga xos o'rni misollar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: epitetlar, lingvopoetik maqsad, individual uslub, tasviriy vosita.

Kirish. Halima Xudoyberdiyeva lirikasi o'zining kutilmagan va obrazli sifatlashlari bilan o'zbek she'riyatining lingvopoetik manzarasini boyitgan. Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida epitetlar shoira badiiy tafakkurining o'ziga xos qirralarini ko'rsatuvchi muhim lisoniy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Tilshunos olim Bahodir Sarimsoqov o'zining tadqiqotlarida epitetning lingvistik tabiatiga alohida urg'u beradi. Uning fikricha, "Epitet — bu badiiy aniqlovchi bo'lib, u nutqning ekspressiv-stilistik boyligini shakllantiradi va matndagi mantiqiy urg'uni kuchaytirishga xizmat qiladi". Ijodkorlar asarlarida epitetlar aynan lirik syujetdagi dinamikani ta'minlash va o'quvchi diqqatini markaziy obrazga yo'naltirish vazifasini bajaradi. Anvar Hojiahmedov esa she'riy san'atlar doirasida epitetni matnning "ma'no bo'yog'ini quyuqlashtiruvchi" vosita sifatida baholaydi. Bu lingvopoetik jarayon ijodkorda so'z tanlash mahoratining naqadar yuksakligini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida shu kabi epitetlar ko'p qo'llangan bo'lib, ular zidlovchi va bo'rttiruvchi xususiyatga ega bo'lib, lirik qahramonning murosasiz dunyoqarashini aks ettiradi. Shoira ijodiga xos bo'lgan lingvopoetik o'ziga xosliklarni uning "Shoir yashay bilmas" she'ri misolida yaqqol kuzatish mumkin:

U yashay bilmaydir o'tmas, qay bir on,
Oq-oydin tuyg'ular ketsa o'rilib,
Shilliqurt misoli sip-silliq yolg'on
Haqiqat yonida tursa kerilib,
Shoir yashay bilmas.

Ushbu parchada shoira tomonidan qo'llangan epitetlarni quyidagicha lingvopoetik tahlil qilish mumkin:

1. “Oq-oydin tuyg‘ular” epitetida shoira an’anaviy “oq” va “oydin” so‘zlarini juftlab qo‘llash orqali inson qalbi va samimiyligini bo‘rttirib tasvirlamoqda. Lingvistik nuqtayi nazardan, bu juft epitet bo‘lib, u tuyg‘ularning naqadar pok, shaffof va aslligini ta’kidlab kelmoqda. Bu sifatlash orqali shoira lirik qahramonning ma’naviy olamini aks ettiradi.

2. “Sip-silliq yolg‘on” epiteti shoira ijodidagi kutilmagan individual epitetlardan biridir. Odatda, “silliq” so‘zi ijobiy ma’noda qo‘llanadi. Biroq, shoira uni “sip-silliq” tarzida qo‘llab, uni “yolg‘on” so‘ziga bog‘lash orqali uning salbiy bo‘yog‘ini keskin oshirgan. “Sip-silliq yolg‘on” epiteti – bu ustalik bilan aytilgan yolg‘onning lingvistik qolipidir. Shoira bu o‘rinda “shilliqurt” o‘xshatishi bilan epitetni yanada kuchaytirib, yolg‘onning jirkanch tabiatini bo‘rttirib ko‘rsatgan.

Professor Ibrohim Haqqul ta’kidlaganidek: “Halimaning so‘zlari — uning taqdiri. U o‘z dardi va millat dardini ifodalash uchun shunday sifatlarni topib qo‘llaydiki, ular o‘quvchining yuragini bevosita nishonga oladi”. Darhaqiqat, shoira lirik qahramonining dardini, shijoatini va iztiroblarini ifodalashda tildagi oddiy lug‘aviy birliklarni o‘ziga xos tarzda bog‘lab, kuchli lingvopoetik imkoniyatga ega epitetlarni yuzaga keltiradi. Bu orqali ijodkor dunyodagi haqiqat va yolg‘on, poklik va razolat o‘rtasidagi abadiy kurashni lingvistik jihatdan asoslab bergan.

Halima Xudoyberdiyeva o‘z she’rlarida epitetlardan foydalanish orqali voqelikning nafaqat tashqi ko‘rinishini, balki uning ichki mohiyati va falsafiy qatlamlarini ham ochib beradi. Shoira lirik qahramonining ruhiy iztiroblari va insoniy munosabatlardagi murakkabliklar quyidagi misralarda epitetlar vositasida mahorat bilan chizilgan:

Aybdor senmi yo men gunohkor,
Surishtirmoq paytimas do‘stim.
Yoz-u bizning dilga cho‘kkan qor,
Dil qorini kim ko‘ribdi kim?

Ushbu bandda markaziy lingvopoetik vazifani “dil qori” birikmasi bajarmoqda. Odatda “qor” epiteti tabiat tasvirida sovuqlik va oqlikni ifodalasa, shoira uni insonning ichki a’zosi – “dil” tushunchasi bilan bog‘lash orqali individual-mualliflik epitetini yaratadi. “Dil qori” – bu shunchaki tushkunlik emas, balki yillar davomida ko‘ngilda yig‘ilib qolgan, erishi qiyin bo‘lgan armonlar, ginalar va sog‘inchning metaforik ifodasidir. Bu yerda “yoz” (issiq, yorug‘lik) va “qor” (sovuq, zulmat) o‘rtasidagi antiteza epitetning ta’sir quvvatini yanada oshirgan.

Inson ruhiyatidagi jo‘shqinlik va ijtimoiy dardning ifodasida shoira rang-tasvir elementlaridan unumli foydalanadi:

Aytaversam jonga tushar o‘t,

Yosh to‘kmoqqa chog‘lanar bulut.
Tutashmoqda o‘tlarga ko‘ksim,
Qo‘y, yaxshisi, men tinglayin jim,
O‘zing alvon qo‘shiqlardan ayt,
Omon-omon qo‘shiqlardan ayt.

Bu o‘rinda “alvon qo‘shiqlar” epiteti shoira uslubining o‘ziga xosligini ko‘rsatadi. Qo‘shiq – eshitish a’zosi orqali qabul qilinadigan akustik hodisa bo‘lsa, “alvon” – ko‘rish a’zosi orqali idrok etiladigan rangdir. Tilshunoslikda bunday ko‘chimlar sinestetik epitetlar deb yuritiladi. Shoira “alvon” sifati orqali hayotbaxsh, shiddatli va ehtirosga boy kuy-qo‘shiqlarni nazarda tutmoqda. “Omon-omon qo‘shiqlar” birikmasi esa xalqona ohangni kuchaytirib, epitetning ekspressivligini ta’minlagan.

Xulosa va takliflar. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, Halima Xudoyberdiyeva she’riyatida epitetlar shunchaki lisoniy birlik yoki tasviriy vosita emas, balki ijodkorning dunyoqarashi va estetik prinsiplarini aks ettiruvchi muhim tasviriy vosita hisoblanadi. Epitetlar yordamida yaratilgan badiiy manzara shoira ijodining milliy o‘ziga xosligini, xalqona soddalik va falsafiy teranlik uyg‘unligini ta’minlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sarimsoqov B. Badiiy nutq uslubiyati. – Toshkent: Fan, 2004. – B. 82.
2. Hojiahmedov A. She’riy san’atlar va mumtoz qofiya. – Toshkent: Sharq, 2006. – B. 48.
3. Haqqul I. She’riyat — ruhiy munosabat. – Toshkent: Fan, 2011. – B. 112
4. Xudoyberdiyeva H. Bu kunlarga yetganlar bor, yetmaganlar bor. She’rlar. –Toshkent: SAHHOF nashriyoti, 2022. -352 b.